

ORIGINAL ARTICLE**Physical Pathology of Tourism in Rural Areas (Case Study: Villages of Fuman Township)****Madine Fallah¹, Teimour Amar², Mohammad Baset Ghoreishi³**

1. Ph.D. Student in Geography and Rural Planning, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran

2. Associate Professor, Department of Geography and Rural Planning, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran

3. Assistant Professor, Department of Geography and Rural Planning, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran

Correspondence

Teimour Amar

Email: Amar@iaurasht.ac.ir

Received: 21/Jan/2025

Accepted: 19/Feb/2025

How to cite

Fallah, M.; Amar, T.; Ghoreishi, M.B. (2024). Physical Pathology of Tourism in Rural Areas (Case Study: Villages of Fuman Township), Physical Social Planning, 9 (4), 36, 87-102.

[DOI: 10.30473/psp.2025.73455.2757](https://doi.org/10.30473/psp.2025.73455.2757)

ABSTRACT

Fuman Township has consistently attracted domestic and foreign tourists due to its unique natural, human, and cultural attractions. The expansion of tourism flows in the township, coupled with a lack of efficient planning and management, has resulted in various positive and negative economic, physical, and environmental impacts. This article aims to identify the physical damages of tourism and propose appropriate strategies to mitigate these damages, with the goal of proper planning in the sensitive and fragile rural environment of this township. The research is applied in nature, employs a descriptive-analytical method, and the data were collected using documentary sources, field studies, and the opinions of local managers. The sample population consists of 120 villages out of the total 171 villages in Fuman Township. The results indicate that the identified physical damages directly or indirectly affected by tourism activities fall into three main categories: land-use change, ownership change and the formation of non-local ownership, the growth of second homes, and disruption in housing patterns. Based on the findings, strategies such as implementing policies to control tourism development, improving existing networks, focusing on communication routes, preparing a regional spatial planning scheme, and organizing, managing, and increasing supervision over tourism-related activities are proposed.

Keywords: Physical Pathology, Tourism Activities, Rural Tourism, Fuman Township.

«مقاله پژوهشی»

آسیب‌شناسی کالبدی گردشگری در نواحی روستایی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان فومن)

مدینه فلاح^۱، تیمور آمار^۲، محمد باسط قریشی^۳

چکیده

شهرستان فومن همواره به دلیل داشتن جاذبه‌های طبیعی، انسانی و فرهنگی خاص، مورد توجه گردشگران داخلی و خارجی قرار گرفته، گسترش جریان‌های گردشگری در شهرستان، توأم با فقدان برنامه‌ریزی و مدیریت کارآمد اثرات مثبت و منفی اقتصادی، کالبدی و محیطی متفاوتی را در پی داشته است. مقاله حاضر در نظر دارد با هدف برنامه‌ریزی صحیح در محیط حساس و شکننده روستایی این شهرستان، آسیب‌های گردشگری در بخش کالبدی را تعیین و راهکاری مناسب در جهت کم رنگ شده این آسیب‌ها ارائه دهد. نوع پژوهش کاربردی، روش مورد استفاده آن توصیفی-تحلیلی و داده‌ها با استفاده از منابع اسنادی، مطالعات میدانی و نظرات مدیران محلی گردآوری شده است. جامعه نمونه ۱۲۰ روستا از مجموع ۱۷۱ روستای شهرستان فومن است. نتایج نشان می‌دهد آسیب‌های شناخته شده کالبدی که به طور مستقیم یا غیر مستقیم از فعالیت‌های گردشگری تاثیر پذیرفته‌اند در سه گروه کلی تغییر کاربری زمین، تغییر مالکیت و شکل‌گیری مالکیت غیر بومی، رشد خانه‌های دوم و آشتگی در الگوی مسکن قراردارند. با توجه به یافته‌ها، راهکارهایی شامل اعمال سیاست‌های مهار توسعه گردشگری، بهسازی شبکه‌های موجود، تمرکز بر مسیرهای ارتباطی، تهیه طرح آمایش ناحیه، ساماندهی، مدیریت و نظارت بیشتر بر فعالیت‌های مرتبط با گردشگری پیشنهاد شده است.

واژه‌های کلیدی

آسیب‌شناسی کالبدی، فعالیت‌های گردشگری، گردشگری روستایی، شهرستان فومن.

۱. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.
۲. دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.
۳. استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

نویسنده مسئول: تیمور آمار
رایانامه: Amar@iaurasht.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۱

استناد به این مقاله:

فلاح، مدینه؛ آمار، تیمور؛ قریشی، محمدباسط (۱۴۰۳). آسیب‌شناسی کالبدی گردشگری در نواحی روستایی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان فومن)، فصلنامه علمی برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، ۹ (۴)، ۳۶-۸۷-۱۰۲.
(DOI: 10.30473/psp.2025.73455.2757)

مقدمه

خواهد شد (ابراهیمی، ۱۳۷۶: ۵۰۶). در نهایت، گردشگری ممکن است آسیب‌های مختلفی را در ابعاد مختلف رفتاری و فرهنگی، زیست محیطی، اقتصادی، فیزیکی و کالبدی تشدید نماید.

محدوده مورد مطالعه این پژوهش شهرستان فومن و روستاهای آن است. تاریخ کهن و طبیعی منحصر بفرد شهرستان فومن را به یک محدوده دارای ارزش‌های طبیعی و تاریخی در زمینه گردشگری تبدیل ساخته که شاخه‌های گوناگونی از فعالیت‌های گردشگری در آن به وجود آمده است. در این میان گردشگری روستایی به عنوان یکی از مهم‌ترین انواع گردشگری در این شهرستان از توان بسیار بالایی در پذیرش فعالیت‌های غیرکشاورزی برخوردار است. این شهرستان از دهه‌های گذشته و حتی قبل از انقلاب با دارا بودن جاذبه‌های طبیعی و انسانی خاص، همواره مورد توجه گردشگران داخلی و خارجی قرار گرفته است. گسترش جریان‌های گردشگری در شهرستان، توأم با فقدان برنامه ریزی و مدیریت کارآمد اثرات مثبت و منفی اقتصادی، کالبدی و محیطی متفاوتی را در پی داشته است. هم‌اکنون نواحی روستایی این ناحیه با مسائلی نظیر تغییرات شدید کاربری اراضی و پیامدهای اکولوژیکی آن، ساخت وسازهای بی‌رویه، کاهش تولیدات کشاورزی، تغییر اشتغال از کشاورزی به اشتغال خدماتی وابسته به گردشگری، تغییر فضاهای معیشتی، افزایش کاذب قیمت اراضی و بورس بازی آن، افزایش نابرابری در سبک مسکن روستایی، تخریب حریم منابع طبیعی نظیر جنگل، ضعف در امکانات زیربنایی- رفاهی و مانند آن روبرو گردیده است.

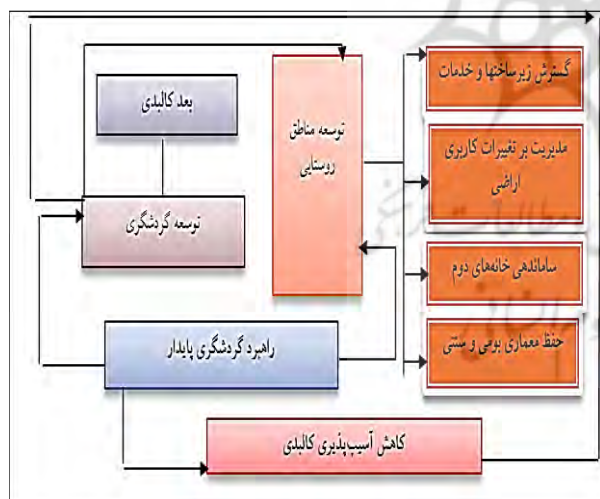
بنابراین، ارزیابی و درک اثرات بالقوه و بالفعل توسعه گردشگری بر منابع انسانی و طبیعی روستاهای شهرستان امری ضروری و بدیهی است. از آنجایی که توسعه گردشگری واجد اثرات و آسیب‌های کالبدی در روستاهای مورد پژوهش است، در صورت برنامه ریزی اصولی مبتنی بر رویکرد توسعه پایدار، آسیب‌های وارده نیز به مراتب کاهش خواهد یافت. طی سال‌های اخیر، روستاهای شهرستان فومن تغییرات گسترده کالبدی- فضایی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و محیط زیستی را در محیط جغرافیایی خود شاهد بوده و به نظر می‌رسد افزایش آسیب‌پذیری این مناطق به ویژه در مناطق جلگه‌ای و کوهپایه‌ای به دلیل پیرنگ بودن توسعه گردشگری، روند رو به رشدی را طی می‌نماید. بنابراین پیش از هرگونه برنامه‌ریزی برای توسعه این صنعت بررسی و شناخت ماهیت گردشگری و نیز واکاوی پیامدهای حاصله از آن در نواحی روستایی بالاخص پیامدهای کالبدی که ملموس‌تر و تأثیرگذارتر از سایر ابعاد در این شهرستان است از ضرورت ویژه‌ای برخوردار است.

صنعت گردشگری را باید پدیده‌ای تقریباً نو به اوایل قرن نوزدهم میلادی دانست (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۵: ۱۳۵). باید این چنین گفت که این فعالیت به عنوان ابزاری قوی برای توسعه، رشد و تنوع اقتصادی، اشتغال و غیره عمل می‌کند (Sasisharan, 2006). گردشگری فعالیتی پاک است که می‌تواند در حفظ طبیعت برای نسل‌های آینده موثر باشد و به کشورهای در حال توسعه در حل مشکلاتی نظیر بیکاری و فقر با تحرک بخشی به پتانسیل‌های این کشورها کمک کند (Holjevac, 2003: 129). این صنعت به واسطه ماهیت خود، فعالیت پیچیده و ترکیبی و مستلزم مشارکت بخش‌های مختلف و متعدد جامعه است و آثار مثبت و منفی گسترده‌ای را نیز در سطوح مختلف برجای می‌گذارد (مطیعی لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۳). اگر هدف گردشگر مناطق روستایی باشد گردشگری روستایی است. از نظر توسعه‌ای، گردشگری روستایی از ویژگی‌های بسیار متنوعی در کشورهای گوناگون برخوردار است و با توجه به اهمیتی که در توسعه اقتصادی و متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در نواحی روستایی دارد، در سطوح محلی، منطقه‌ای و ملی مورد توجه برنامه‌ریزان قرار گرفته است (Canoves and et al, 2004). بنابر نظر بسیاری از صاحب‌نظران، توسعه گردشگری راه حلی برای بسیاری از مسائل و مشکلات پیش روی روستاییان است (انوری و همکاران، ۱۳۹۱: ۶۷). بنابراین گردشگری روستایی مسیری جدید در حرکت به سوی احیاء حفاظت و توسعه مناطق روستایی محسوب می‌شود (همتی، ۱۳۹۹: ۴۲).

در مقابل نظریه‌پردازانی که گردشگری را امری کاملاً مثبت می‌دانند، عده‌ای بیشتر بر آثار منفی گردشگری تکیه می‌کنند. گردشگران علاوه بر ایجاد مزایا، ممکن است موجب تغییر و تخریب چشم‌اندازهای طبیعی و آلودگی هوا و محیط زیست، دریاچه‌ها و رودخانه‌ها و ... شوند. ورود گردشگران به داخل روستا به ایجاد ترافیک سنگین در داخل محدوده منجر می‌گردد و به علت برهم خوردن نظم اجتماعی، آرامش روحی ساکنان منطقه را بر هم می‌زند. وقتی جهانگرد و گردشگران خارجی وارد یک منطقه می‌شوند، آثار نامطلوب فرهنگی خاص خود از جمله، شیوه‌های رفتاری، طرز لباس پوشیدن، غذا خوردن و فرهنگ خاص خود را به آن جامعه وارد می‌کنند (ضرغام، ۱۳۷۶: ۱۱۰). اگر ساکنان محلی از دسترسی به اماکن تفریحی محروم شوند، رنجش و خشم آن‌ها شدیدتر می‌شود. همچنین در صورت منتفع نشدن ساکنان محلی از مزایای اقتصادی گردشگری و کنترل منافع آن‌ها از سوی افراد غیربومی، رنجش و ناراحتی آن‌ها بیشتر

اقتصادی مهمی به همراه داشته باشد و به نوعی می‌تواند به کند شدن روند تخلیه سکونتگاه‌های روستایی و کاهش مهاجرت جمعیت روستایی کمک نماید. در توسعه گردشگری به عنوان راهبردی نوین، زمینه‌های فکری متفاوتی مطرح گردیده است. عده‌ای بر این باورند که گردشگری زمانی از حرکت باز می‌ماند که تأثیرات زیان‌آوری بر ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی داشته باشد، دیدگاه دیگر با این زمینه فکری وجود دارد که گردشگری راه حل و علاج قطعی اقتصادی برای توسعه نواحی روستایی است. از سوی دیگر یک دیدگاه محتاطانه‌تر، گردشگری را به عنوان فرایند برنامه‌ریزی یکپارچه که فرصت‌هایی را برای به حداقل رساندن منافع توسعه است، معرفی می‌کند. در یک نگرش دیگر، گردشگری روستایی به عنوان موتور محرک توسعه روستایی معرفی شده است.

امروزه با توجه به رونق و پیامدهای مثبت و منفی این صنعت از جمله در بعد کالبدی در نواحی روستایی، راهبرد گردشگری پایدار مطرح شده است. گردشگری پایدار سعی در تنظیم روابط میان جامعه میزبان، مکان گردشگری و گردشگران دارد، چرا که این رابطه می‌تواند پویا و سازنده و یا مخرب باشد و به دنبال تعدیل فشار و بحران است که آسیب‌های کالبدی در محیط‌های روستایی به حداقل می‌رسند.

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

جهت درک بهتر هر پژوهشی لازم است در مورد آن و تحقیقاتی که تا کنون انجام شده است بیشتر بدانیم. در این راستا، لازم دانسته شد در این قسمت از پژوهش به بررسی و مطالعه تحقیقات محققان و پژوهشگران در زمینه موضوع پژوهش حاضر پرداخته شود.

آمار (۱۳۹۲) در مقاله آسیب‌شناسی توسعه گردشگری در سکونتگاه‌های روستایی دهستان دیلمان، شهرستان سياهکل

پژوهش حاضر در نظر دارد با هدف برنامه‌ریزی صحیح در محیط حساس و شکننده روستایی این شهرستان، آسیب‌های گردشگری در بخش کالبدی را تعیین و راهکاری مناسب در جهت کم رنگ شده این آسیب‌ها ارائه دهد و به این سؤال پاسخ دهد که آسیب‌های کالبدی متأثر از فعالیت‌های گردشگری در محدوده مورد مطالعه کدامند؟ فرض بر این است که فعالیت‌های گردشگری در محدوده مورد مطالعه آسیب‌هایی نظیر تغییر کاربری زمین، تغییر مالکیت و شکل‌گیری مالکیت‌های غیربومی، رشد خانه‌های دوم و تغییر در الگوی مسکن را موجب شده است. در ارتباط با گردشگری و اثرات کالبدی آن از مکانی به مکان دیگر متفاوت است. این موضوع، به وسیله مولر (۲۰۰۵)، مطرح شده است. آن‌ها بحث می‌کنند که این عامل بستگی به موقعیت محلی دارد (مولر و همکاران، ۲۰۰۵: ۳). از اثرات منفی گردشگری به ویژه گردشگری در بعد کالبدی در بخش خانه‌های دوم و پیامدهای منفی تغییر کاربری اراضی است. اگر توسعه گردشگری مطابق با اصول برنامه‌ریزی کاربری اراضی نباشد، می‌تواند در نواحی روستایی مشکلاتی را ایجاد نماید، به طوری که تسهیلات گردشگری ممکن است زمین‌هایی را اشغال کند که برای نوع دیگری از کاربری اراضی نظیر کشاورزی مناسب است (علیقلی زاده، ۱۳۸۶: ۲۵). عمده‌ترین آسیب‌های کالبدی رشد بی‌برنامه گردشگری روستایی تغییر کاربری زمین (قدیمی و دیگران، ۱۳۸۸: ۲۲)، عدم رعایت ضوابط طرح‌های کالبدی (مطبیعی‌نگرودی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۸)، شکل‌گیری و گسترش خانه‌های دوم (شاریه، ۱۳۷۲: ۲۳۵) می‌باشد.

نظریه‌های بسیاری در زمینه گردشگری با تأکید بر بعد کالبدی وجود دارد مانند تئوری‌های ساماندهی فضایی (Meyer and Huggett, 1978: 334) و (Daniels, 2007: 334)، رویکرد کیفیت فضا است (کاکاوند و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰۳)، (خاک‌زند و آقابزرگی، ۱۳۹۳: ۱۳۲) و (نصیری هندخاله و گنجی، ۱۳۹۷: ۱۲۳)، رویکرد حکمروایی (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۹۴: ۳۱) و (طالب، ۱۳۸۷: ۵۰)، حکمروایی روستایی (رکن‌الدین افتخاری و عظیمی‌آملی، ۱۳۹۳: ۱-۳۴)، رویکرد توسعه مشارکتی (عنبری، ۱۳۹۰: ۲۸۴-۲۸۶)، (غفاری، ۱۳۸۰: ۱۴-۶) و رویکرد عدالت فضایی (Soja, 2008: 1) و (مرصوصی، ۱۳۸۳: ۹۱)، رویکرد لیبرالیسم، رادیکال (غفاری، ۱۳۹۱: ۲۷) که جملگی بر اهمیت توجه بر برنامه‌ریزی کالبدی و توجه به سیاست‌ها و راهبردهای موجود با هدف گردش سرمایه و ارتقا کیفیت فضا در محیط روستایی بوده است. اما باید این واقعیت را در نظر گرفت که گردشگری روستایی، اصولاً راه حل کلی برای همه مسائل روستاها نیست، بلکه یکی از شیوه‌هایی است که ممکن است آثار

ساحلی شهرستان رشت به این نتایج دست یافتند، افزایش مساحت مناطق انسان ساخت و کاهش مساحت کاربری شالیزاری و برابند پژوهش حاکی از تأثیرات نظام نوین جهانی بر ابعاد کالبدی-فضایی کشورهای جنوب و در نهایت در ساختار روستاها، گسترش فضاهای ناهمگن تقاضا محور و پدیدآیی پیامدهای کالبدی ناسازگار و مداخله غیرنظام مند در مناطق ساحلی و پسرکانه‌ها بوده است.

رضایی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی نقش توسعه گردشگری در تحولات کالبدی روستای زیارت، شهرستان گرگان نوشته‌اند تغییرات کالبدی صورت گرفته ناشی از توسعه گردشگری باعث افزایش بی‌رویه ساخت و ساز خانه‌های دوم و ویلا، گسترش تسهیلات و خدمات گردشگری، تغییر کاربری اراضی زراعی به مسکونی، افزایش قیمت زمین و تخریب زمین-های کشاورزی به طور گسترده شده است.

محمدی و حکیمی نیا (۱۴۰۳) در مقاله خود با هدف آسیب شناسی توسعه گردشگری رویداد محور می نویسند در بخش توسعه گردشگری عمومی ضعف در برنامه ریزی نظارت و عملکرد نهادهای دولتی، فضای نامناسب کسب و کار و ضعف‌های مرتبط با آموزش و اطلاع‌رسانی و در بخش تخصصی مرتبط با توسعه گردشگری رویداد محور نیز ضعف در برنامه‌ریزی و مدیریت رویدادها، عدم حرکت به سمت تجربه‌گرایی و خلاقیت محوری و ضعف در تبلیغات تخصصی و برجسته‌سازی در میان موانع شناسایی شده بیشترین اهمیت را در شکل‌گیری وضعیت نامناسب موجود دارد.

داده‌ها و روش کار

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت و روش انجام کار توصیفی-تحلیلی است. اطلاعات مور نیاز این پژوهش از دو روش اسنادی و مطالعات میدانی جمع‌آوری شده است. اطلاعات مربوط به پیشینه و سابقه موضوع، چهارچوب نظری و قلمرو پژوهش از طریق روش اسنادی و برای شناسایی آسیب‌های کالبدی موجود از منابع اسنادی و مطالعات میدانی در قالب مشاهده، مصاحبه و ابزار پرسش‌نامه بهره‌برده شده است. جامعه آماری این پژوهش مدیران محلی ۱۲۰ روستای نمونه شهرستان فومن که به صورت تصادفی و به شیوه نمونه‌گیری سهمیه‌ای انتخاب شده‌اند. شهرستان فومن دارای ۱۷۱ روستا در قالب دو بخش سردار جنگل و مرکزی بوده است.

معتقد است تداوم فعالیت گردشگری در طول زمان پیامدهایی از جمله تعدد در سبک معماری و جانمایی کاربری‌ها خارج از محدوده تعریف شده، تغییر در کاربری‌های کشاورزی و به حاشیه رفتن فعالیت‌های سنتی و ریشه دار در نواحی روستایی و همچنین عدم رعایت نظام کاربری اراضی داشته است.

یعقوبی و دیگران (۱۳۹۳) پیامدهای مکانی-فضایی گردشگری بر روستاهای شهرستان رضوانشهر معتقدند شیوه ساخت و ساز، چشم‌انداز طبیعی روستا، کاربری زمین، مسائل زیست محیطی پیامدهای منفی و ایجاد اشتغال، مستحکم‌سازی ساختمان، توسعه زیر ساخت‌ها و افزایش آگاهی‌های مردم بومی، پیامدهای مثبت ارزیابی شده است.

عظیمی آملی و قنبری (۱۳۹۵) به آسیب شناسی توسعه گردشگری با رویکرد آمایش سرزمین در شهر ساحلی سرخورد پرداخته و می‌نویسند که توسعه گردشگری موجب پدید آمدن نگرانی‌هایی از تهدید و تخریب هویت، محیط زیست و میراث طبیعی، تاریخی و فرهنگی، افزایش قیمت زمین و نابسامانی در رابطه با دسترسی‌ها و ترافیک برای ساکنان محلی شده است.

جعفری و حاتمی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای به نقش گردشگری در تحولات کالبدی کارکردی سکونتگاه‌های روستایی بخش مرکزی شهرستان لاهیجان پرداخته‌اند و گسترش خانه‌های دوم، تغییر کاربری اراضی از کشاورزی به مسکونی و تجاری، کاهش فعالیت‌های کشاورزی، رونق فعالیت گردشگری و ایجاد فعالیت‌های اقتصادی جدید در بخش خدمات، احداث سازه‌های مرتبط با گردشگری و رونق فعالیت‌های خدماتی را از مهم‌ترین تأثیرات گردشگری برشمرده‌اند.

عنابستانی و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله بررسی تأثیر رواج گردشگری خانه‌های دوم بر توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی در شهرستان کلاردشت با بررسی ابعاد و شاخص‌های توسعه گردشگری خانه‌های دوم به این نتیجه رسیده‌اند که بیشترین مقدار متغیر رواج گردشگری در روستای پی‌قلعه و درباره متغیر توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی، بیشترین مقدار در روستای طایب‌کلا است. همچنین ایجاد مشاغل جدید مرتبط با گردشگری بیشترین تأثیر و پس از آن ساخت‌وسازهای جدید در ردیف دوم قرار گرفته است.

کشور دوست و آمار (۱۳۹۹) در پژوهشی تحت عنوان، آسیب‌شناسی کالبدی-فضایی توسعه گردشگری در روستاهای

گردشگران را به خود جذب می‌نمایند اشاره کرد. از مجموع ۲۶۵ جاذبه روستایی، ۲۵۷ جاذبه در دسته منطقه‌ای و ۵ جاذبه ملی و ۳ جاذبه فراملی هستند.

جامعه آماری این تحقیق مهم‌ترین مسئله روستای خود را مشکلات اقتصادی (۳۶/۸ درصد) و در جایگاه دوم حضور غیربومیان و گردشگران در روستا (۳۲/۸ درصد) و اثرات متعددی که بر ساختار اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی، کالبدی و زیست محیطی روستاها برجای می‌گذارند دانسته و مهاجرت جوانان روستا به شهر (۲۱/۶ درصد) و کمبود خدمات رفاهی (۸/۸ درصد) در جایگاه سوم و چهارم اهمیت قرار دارند.

همچنین پاسخگویان در خصوص آشنایی نسبت به مسائل و آسیب‌های ناشی از حضور گردشگران در نقاط روستایی، ۷۴/۹ درصد آگاهی خود را در حد زیاد و بسیار زیاد ارزیابی نموده‌اند و کمتر از ۱۲ درصد نسبت به گردشگری و ابعاد آن اظهار بی‌اطلاعی یا آگاهی ضعیف نموده‌اند. این اطلاعات نشان می‌دهد که موضوع مورد بررسی این پژوهش در بین روستاییان هم جایگاه ویژه‌ای داشته و ساکنان روستا نسبت به آنچه در روستا اتفاق می‌افتد آگاهی نسبی دارند.

از کل پاسخگویان ۶۳/۵ درصد با حضور گردشگران در روستای خود موافق نیستند. چراکه جدای از چالشهای فرهنگی معتقدند که با حضور این جمعیت غیربومی و عمدتاً شناور، موقعیت روستا نسبت به ۱۰ سال گذشته بدتر شده است، ۲۴/۱ درصد معتقدند تغییر عمده‌ای رخ نداده و تنها ۱۲/۴ درصد معتقدند حضور گردشگران برای کمک و آبادانی روستا مفید بوده است.

آثار توسعه گردشگری بر ابعاد کالبدی - فضایی، با نتایج ملموسی همراه بوده است:

- با توجه به نظرات پاسخگویان، توسعه گردشگری موجب افزایش سطح خدمات در منطقه گردیده است.

- توسعه گردشگری با تخریب و تبدیل اراضی زراعی و تغییر کاربری همراه بوده و بیش از ۵۰ درصد پاسخگویان، آن را بالاتر از متوسط ارزیابی نموده‌اند.

- توسعه گردشگری آثار منفی بر الگوی معماری بومی - محلی داشته است و پیامدهای مثبت آن در حد متوسط و رو به پایین بوده است.

- تخریب چشم اندازهای روستایی (طبیعی و تاریخی) از جمله نتایج توسعه گردشگری به ویژه گسترش خانه‌های دوم ارزیابی شده است.

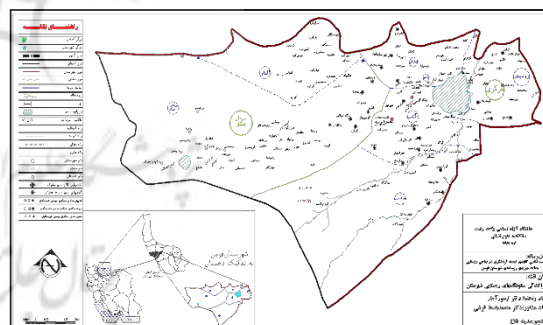
- پاسخگویان، توسعه گردشگری بر تخریب و نابودی هویت

جدول ۱. تعداد روستاهای شهرستان فومن و نمونه‌های منتخب

شهرستان	بخش	دهستان	تعداد روستا	درصد	تعداد نمونه
فومن	سردار جنگل	آلیان	۱۹	۱۱	۱۳
		سردار جنگل	۵۴	۳۱/۹	۴۰
	مرکزی	رودپیش	۲۸	۱۶/۳	۱۹
		گشت	۲۸	۱۶/۳	۱۹
		گوراب پس	۲۲	۱۲/۸	۱۵
		لولمان	۲۰	۱۱/۷	۱۴
	جمع کل		۱۷۱	۱۰۰	۱۲۰

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵

اطلاعات جمع‌آوری شده در راستای اهداف مقاله و در مراحل مورد نیاز از نرم افزارهای کامپیوتری بویژه Excel، SPSS، (برای تهیه جداول و نمودارهای مورد نیاز) جهت تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها استفاده شده است. ضمن اینکه جهت تهیه نقشه‌ها نیز از محیط نرم افزاری Autocad بهره گرفته شده است.

شکل ۲. پراکندگی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان

شرح و تفسیر نتایج

شهرستان فومن دارای ۲۶۵ جاذبه است که در سه دسته جاذبه‌های طبیعی، انسان ساخت و تاریخی- فرهنگی دسته بندی می‌شوند و از میان آن‌ها جاذبه‌های تاریخی- فرهنگی بیشترین سهم (۹۴ درصد)، جاذبه‌های انسان ساخت (۱/۸ درصد) و جاذبه‌های طبیعی (۴/۱ درصد) را به خود اختصاص داده‌اند. معروف‌ترین جاذبه‌های شهرستان فومن می‌توان به دژ تاریخی قلعه رودخان و شهر توریستی ماسوله که هر ساله تعداد بسیاری از

فضایی - کالبدی را بالاتر از ۵۰ درصد ارزیابی نموده و معتقدند
این فرایند هویت فضایی - کالبدی و بافت روستاها را متاثر

جدول ۲. آسیب شناسی توسعه گردشگری بر ابعاد کالبدی از نظر جامعه آماری

خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد	گویه ها
۳۰/۶	۵/۹	۱۲/۵	۴۴/۳	۳۰/۶	میزان آشنایی جامعه آماری این تحقیق نسبت به گردشگری و ابعاد آن
۱۳/۳	۱۰/۹	۹/۹	۲۵/۳	۴۰/۶	توسعه گردشگری موجب افزایش سطح خدمات شده است.
۱۳	۱۴/۳	۱۴/۳	۳۱/۵	۲۶/۸	توسعه گردشگری موجب تخریب و تغییر کاربری اراضی باغی مثمر گردیده است.
۸/۳	۱۷/۲	۱۶/۹	۲۷/۹	۲۹/۹	توسعه گردشگری اثرات منفی بر الگوی معماری بومی محلی داشته است
۹/۹	۶/۳	۲۷/۶	۲۷/۹	۲۸/۴	توسعه گردشگری با تغییر کاربری اراضی زراعی همراه بوده است.
۹/۶	۱۸	۲۰/۳	۲۵	۲۷/۱	توسعه گردشگری پیامدهایی نظیر ساخت و سازهای غیرمجاز در کاربری گردشگری (عام المنفعه) را به همراه داشته است.
۱۱/۲	۱۳/۸	۱۶/۷	۲۴/۵	۳۳/۹	با توسعه گردشگری هویت فضایی - کالبدی در حال نابودی است.
۲۴/۷	۳۳/۹	۱۶/۴	۱۷/۷	۷/۳	توسعه گردشگری نگهداری و حفاظت از آثار و مکان های تاریخی را به همراه داشته است.

۱) نزدیکی به استان‌های پرجمعیت و علاقه به داشتن فضای اقامتی مناسب در عرصه‌های جلگه ای، حاشیه جنگل‌ها، مراتع و اراضی کشاورزی جهت گذراندن اوقات فراغت. همانطور که از اطلاعات مهاجرت در بخش‌های مختلف شهرستان منعکس شد بطور متوسط ۶۷/۵ درصد مهاجرین ساکن در روستاهای فومن را شهروندان استان تهران می باشند.

۲) عدم توجه اقتصادی فعالیت‌های بخش کشاورزی اولاً بدلیل افزایش هزینه های تولید و ثانیاً به دلیل افزایش بی رویه قیمت زمین به علت وجود متقاضیان خرید و تغییر کاربری تولیدی به مسکونی.

۳) عدم تدوین سیاست گذاری‌های شفاف از سوی دولت به منظور حمایت از بخش کشاورزی.

۴) عدم تامین زیر ساخت‌های اساسی بخش کشاورزی از جمله تأمین آب کشاورزی و جلوگیری از بروز خشکسالی به طوری که تمامی درآمدهای حاصل در اراضی کشاورزی، هزینه‌های صورت گرفته شده را نمی‌دهد.

۵) فقدان برنامه مدون آمایش سرزمین، که این موضوع باعث می‌شود هر دستگاه و سازمان دولتی و غیر دولتی به خود اجازه می دهد، هزینه‌های اجرای طرح‌های عمرانی و جاری

بر اساس بررسی‌های میدانی و اسنادی و همچنین پرسش نظرات مدیران محلی، آسیب‌های شناخته شده کالبدی که به طور مستقیم یا غیر مستقیم از فعالیت‌های گردشگری تاثیر پذیرفته‌اند در سه گروه کلی دیده شده‌اند که عبارتند از تغییر کاربری زمین، تغییر مالکیت و شکل گیری مالکیت غیربومی، رشد خانه‌های دوم و آشفستگی در معماری و ساخت و ساز که در ادامه شرح داده شده است.

آسیب شناسی تغییر کاربری زمین : نواحی روستایی

استان گیلان از چند دهه گذشته بدلیل شرایط ممتاز جغرافیایی خویش مورد توجه مهاجرین قرار گرفته و با گسترش ابعاد این پدیده اثرات مکانی-فضایی ویژه‌ای بر جای مانده که یکی از بارزترین آن‌ها تغییر روبه تزاید کاربری اراضی است. نتایج حاصل از سرشماری‌های رسمی کشور نشان می‌دهد که در فاصله دو سرشماری کشاورزی (۱۳۶۷ و ۱۳۹۲) حدود ۲۸ درصد از اراضی کشاورزی شهرستان کاسته شده و روند تغییر کاربری‌ها همچنان ادامه دارد. اگر چه می‌توان گردشگری و هجوم شهرنشینان برای تصاحب زمین و ساخت مسکن را صحنه گردان اصلی تغییر کاربری زمین دانست اما علل و عواملی که در این فرآیند بر ابعاد این موضوع دامن می‌زنند عبارتند از:

دستگاه مربوط خود را به فعالیت در امر زمین و مسکن پرداخته و به نوعی به آمایش سرزمین دست اندازی نماید و متولیان توسعه روستاها ترجیح می‌دهند به جای جذب اعتبارات برای تأمین زیر ساخت‌های اساسی توسعه مانند تأمین راه ها، عمران روستا ها، حل معضل زباله و ... از تغییر کاربری غیر مجاز اراضی کشاورزی و ساخت و سازهای غیر مجاز، مبادرت به تأمین منابع مالی نمایند.

۶) عدم اعتقاد مسئولین دستگاه‌های اجرایی به برنامه آمایش منطقه ایی استان و در نتیجه عدم اجرای قانون و مقررات در این بخش، باعث گردیده، سوداگران و فرصت طلبان بخش زمین و ساخت و ساز، با توجه به وجود انبوه متقاضیان، مبادرت به تغییر کاربری غیر مجاز اراضی کشاورزی و تجاوز به عرصه‌های منابع طبیعی و ساخت و ساز غیر مجاز نمایند.

۷) عدم هماهنگی میان دستگاه‌های اجرایی به ویژه ارائه خدمات زیر بنایی (آب، برق، گاز و تلفن) به ساخت و سازهای غیر مجاز، به طوری که شرکت های واگذار کننده خدمات فوق، موضوع را نوعی درآمد زایی برای خود تلقی می نمایند. به عبارت دیگر یکی از علت های اساسی تغییر کاربری غیر مجاز اراضی و ساخت و ساز غیر مجاز همین موضوع است. این موضوع به کرات در فضای سکونت روستاها دیده می شود که فرد از مراجع رسمی مجوز ساخت ندارد، لیکن انشعاب آب و برق و گاز و سایر تسهیلات برایش فراهم شده است.

به هر حال این عوامل در کنار هم و در یک سیکل معیوب موجبات تغییر کاربری زمین را فراهم آورده اند که ادامه این روند موجب آسیب‌های زیر در ابعاد متنوع خواهد بود (جدول ۳).

جدول ۳. آسیب های ناشی از تغییر کاربری در نواحی روستایی شهرستان فومن

آسیب های زیست محیطی	آسیب های کالبدی	آسیب های اجتماعی - فرهنگی	آسیب های اقتصادی
افزایش زباله	کوچک شدن قطعات زراعی	رواج فرهنگ غیربومی	افزایش کاذب قیمت زمین
تخریب منابع طبیعی	افزایش تراکم ساختمانی	تضعیف روابط گروهی و اجتماعی	ایجاد انگیزه برای فروش بیشتر و تغییر کاربری زمین
کاهش فضای سبز	عدم همخوانی عناصر کالبدی جدید با بافت قدیمی	کاهش هویت و تعلق مکانی	کاهش تنوع کارکردی روستاها
تغییر چشم انداز طبیعی روستاها	تغییر بافت فیزیکی روستاها	تغییر در منابع قدرت	افزایش فعالیتهای غیر تولیدی

آسیب‌شناسی تغییر مالکیت و شکل گیری مالکیت

غیربومی: تغییرات مالکیت در روستاهای شهرستان فومن از اوایل دهه هشتاد با گسترش خانه‌های دوم، ترویج و رونق گردشگری روستایی، روستائیان اقدام به فروش و واگذاری زمین‌های خود نموده اند، که با یک شیب ملایم رو به فزونی بوده و از اواخر دهه ۸۰ به ویژه دهه ۹۰ به اوج خود رسیده است. این شهرستان با بافت جمعیتی که بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، حدود ۵۹ درصد آن را روستائیان تشکیل می‌دهند، قدمت و پیشینه‌ای طولانی در شکل‌گیری و تحولات سکونتگاه‌های روستایی داشته است. در این شهرستان ۵۴۴۳۹ نفر جمعیت روستایی سرشماری شده اند که در قالب ۱۸۶۷۵ خانوار در روستاهای این شهرستان سکنی دارند. متوسط جمعیتی هر روستا در این شهرستان ۳۶۵ نفر است که با توجه به شرایط جغرافیایی محل رقم قابل توجهی است. بر اساس اطلاعات اخذ شده از

روستاهای فومن تعداد ۱۵۷۶ خانوار مهاجر احصاء شده‌اند که ۱۲ درصد به صورت دائم و مابقی بصورت موقت در روستاهای این شهرستان سکنی دارند. بیشترین میزان مهاجرت به روستاهای این شهرستان از پایتخت بوده به طوریکه ۶۷/۸ درصد از کل مهاجرین از استان تهران به روستاهای فومن عزیمت کرده اند. استان‌های اصفهان (۱۰/۵ درصد)، گیلان (۹/۵ درصد) و استان البرز (۵/۷ درصد) از دیگر استان‌های مهاجر فرست به روستاهای این شهرستان محسوب می‌شوند (آمار، ۱۳۹۹: ۱۹۵). این تعداد از مهاجرین شامل افرادی است که در این شهرستان اقامت موقت یا دائم دارند. بر مبنای اطلاعات اخذ شده از روستاهای ناحیه ۱۵۶۳ مورد خرید زمین توسط غیربومیان انجام شده که هنوز به ساخت سکونتگاه منجر نشده و انتظار می‌رود که این تعداد نیز در طی سال‌های آینده به مهاجرین ساکن در این شهرستان اضافه گردد. با توجه به اطلاعات دریافتی متوسط مالکیت زمین برای هر

اراضی کمتر از یک هکتار شاهد افزایش سطح هستیم (که مطمئناً بخشی از آن تابع تقسیم اراضی بزرگ مقیاس در اثر توارث یا فروش قطعه‌ای زمین است) در سایر مقیاس‌ها مواجه با کاهش سطوح زمین در کاربری‌های زراعی و باغی بوده‌ایم (جدول ۴).

جدول ۴. آسیب‌های ناشی از تغییر کاربری در نواحی روستایی شهرستان فومن

نوع کاربری	سال		میزان کاهش سطح اراضی کشاورزی
	۱۳۷۷	۱۴۰۰	
زراعی (هکتار)	۴۷۸۲	۴۱۴۴	۶۳۸
باغی (هکتار)	۳۰۳۵	۲۲۸۶	۷۴۹
جمع	۷۸۱۷	۶۴۳۰	۱۳۸۷

طبق برآورد به ازای هر هکتار زمین کشاورزی که از مدار تولید خارج می‌شود رقمی معادل هفت تا هشت تن از تولید کاسته می‌شود و این در حالی است که در مقابل هر ۲ هکتار زمین کشاورزی که از دست می‌رود، حداقل یک فرصت شغلی در بخش کشاورزی حذف می‌شود که برای جبران آن بایستی در سایر بخش‌ها سرمایه‌گذاری کرد (سازمان امور اراضی، ۱۳۹۰). همان‌طور که گفته شد تاکنون ۱۳۸۷ هکتار از اراضی کشاورزی از گردونه تولید خارج شده و بر روی آن تغییر کاربری انجام شده است. یکی از آسیب‌هایی که کم توجهی به بخش کشاورزی و رقابت ناقص این بخش با بخش دوم و سوم به وجود می‌آورد کاهش تدریجی کاربری زمین در این بخش است.

۳) تغییر در کارکرد سکونتگاه‌های روستایی:

سکونتگاه‌های روستایی شهرستان فومن به دلیل داشتن موقعیت جغرافیایی و شبکه‌های ارتباطی و مزیت‌های نسبی و مواهب طبیعی (رودخانه، جنگل، مرتع) و نزدیکی به مرکز استان و سرمایه‌گذاری‌های دولت (توسعه شبکه‌ها) زمینه را برای تغییرات مالکیتی زمین در سطح روستاهای شهرستان فراهم نمود که از پیامدهای کالبدی این تغییرات مالکیتی در سکونتگاه‌های روستایی می‌توان به ایجاد و گسترش واحدهای خدماتی مرتبط با گردشگری اعم از قلیان سراها، قهوه‌خانه‌ها، رستوران‌ها، سفره‌خانه‌های سنتی، اقامتگاه‌های بومگردی و در روستاهای در امتداد جاده‌های اصلی و روستاهای هدف گردشگری اشاره کرد. با وجود اینکه تا دهه ۷۰ روستاهای ناحیه مطالعاتی دارای کارکرد تولیدی بوده‌اند و اقتصاد اکثر خانوارهای روستایی از طریق

مهاجر غیر بومی ۱۰۰۰ متر مربع است که با این احتساب می‌توان گفت که میزان مالکیت‌های غیربومی در روستاهای این شهرستان بالغ بر ۳/۱۳۹/۰۰۰ متر مربع (معادل ۳۱۳ هکتار) است که رقم قابل ملاحظه‌ای است.

با توجه به بررسی‌های انجام شده در محدوده مورد مطالعه پیامدهای تغییر مالکیت زمین در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان فومن به شرح زیر است:

۱) تغییر در نظام فعالیت اقتصادی سکونتگاه‌ها

روستایی: با توجه به اینکه تمامی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان از ظرفیت بسیار بالایی در زمینه تولیدات کشاورزی برخوردارند و تا دهه هفتاد روستاهای ناحیه مطالعاتی دارای کارکرد تولیدی بوده‌اند و اقتصاد اکثر خانوارهای روستایی از طریق تولیدات بخش کشاورزی تامین می‌شده، اما از اواخر دهه ۷۰ و اوایل دهه ۸۰ (۱۳۸۲) با معرفی و آشنایی گردشگران با مزیت‌های محیطی و تاریخی روستاهای فومن و بهبود در وضعیت ارتباطی بسیاری از روستاها از جمله فوشه (گوراب پس)، خشک‌نودهان (لولمان) گوشلون‌دان (رودپیش) مقصد گردشگران و مهاجرین شده است که این موضوع به تدریج باعث شده تا برخی از روستاهای این شهرستان کارکرد اصلی خود را که تولیدی بوده از دست داده و به کارکردهای خدماتی-تسهیلاتی و کارکرد سکونتی تبدیل شده‌اند. در نتیجه این امر در دوره زمانی تحقیق باعث تغییر در نظام فعالیت اقتصادی این روستاها از بخش اول اقتصادی یعنی کشاورزی به بخش سوم یعنی خدمات شده است.

۲) تغییر کاربری اراضی و کاهش تولید محصولات

کشاورزی: تغییر کاربری اراضی تولیدی به سمت فعالیت‌های دیگر به‌ویژه گردشگری غیرمولد است. در واقع این موضوع به قدری گسترده است که در تمامی محدوده‌های جلگه‌ای، کوهپایه‌ای و کوهستانی شهرستان فومن به چشم می‌خورد و به عبارت دیگر استثناء جغرافیایی ندارد. اطلاعات مستخرج از سرشماری‌های رسمی نشان می‌دهد که در طی ۲۸ سال حدود ۱۳۸۷ هکتار از اراضی کشاورزی فومن کاسته شده که این ارقام نشان از کاهش ۲۸ درصدی اراضی کشاورزی در سال ۱۴۰۰ نسبت به سال ۱۳۷۷ دارد. کاهش چشمگیر این عرصه‌های تولیدی را می‌بایست در عوامل مختلفی جستجو کرد که مسلماً گردشگری در بروز این وضعیت نقش غیرقابل انکاری دارد.

درصد تغییرات در اراضی کشاورزی نشان می‌دهد که محدوده‌های زراعی بیشتر از قلمروهای باغی کاهش سطح داشته، ضمن این که میزان تغییر در اراضی کشاورزی شهرستان با توجه به مقیاس آن‌ها وضعیت یکسانی را نشان نمی‌دهد. درحالی که در

تولیدات بخش کشاورزی تأمین می‌شده، اما طی بیست سال گذشته روستاهای همجوار با شهر فومن و همچنین روستاهایی که در مسیر راه‌های ارتباطی اصلی قرار دارند و روستاهای هدف گردشگری کارکرد اصلی خود را که تولیدی بوده از دست داده و به کارکردهای خدماتی-تسهیلاتی و کارکرد سکونتی تبدیل شده‌اند.

آسیب‌شناسی رشد خانه‌های دوم و آشفستگی در الگوی مسکن: در سال ۱۳۴۵ در مناطق روستایی شهرستان فومن، ۱۹۸۵۴ خانوار ساکن بوده و در حالیکه تعداد واحدهای مسکونی آن برابر با ۱۶۳۴۹ واحد ذکر شده‌اند که این رقم گویای آن است که در برابر هر ۱۰۰ واحد مسکونی در مناطق روستایی، ۱۲۱ خانوار وجود داشته است. در سال ۱۳۵۵ تعداد واحدهای مسکونی به ۱۹۰۰۴ واحد در برابر ۲۲۳۶۸ خانوار رسیده یا به عبارتی دیگر، ۱۱۷ خانوار در برابر هر ۱۰۰ واحد مسکونی وجود داشته است. طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ تراکم خانوار مناطق

روستایی شهرستان فومن تغییرات چندانی نداشته و به طور میانگین در برابر هر ۱۰۰ واحد مسکونی حدود ۱۱۰ خانوار وجود داشته است. اما در سال ۱۳۹۰ تعداد خانوار مناطق روستایی نسبت به سال‌های گذشته افزایش یافته است، خانوار روستایی سال ۱۳۹۰ برابر با ۲۶۶۱۱ نفر بوده و از سوی دیگر تعداد مسکن روستایی ۱۷۷۵۰ واحد بوده که این نشان دهنده بالا بودن نرخ تراکم خانوار، ۱/۴۹ (۱۴۹ نفر در برابر ۱۰۰ واحد مسکونی) در سال ۱۳۹۰ است. در سال ۱۳۹۵، تعداد خانوار روستایی شهرستان کاهش چشمگیری داشته است که مهم‌ترین عامل آن را می‌توان مهاجرت از روستا به شهر دانست به گونه‌ای که در برابر هر ۱۰۰ واحد مسکونی، ۴۶ خانوار وجود داشته است. عامل این اتفاق ساخت ویلاها توسط افراد غیربومی که در روستا ساکن نیستند و از سوی دیگر کوچ روستائینان به شهرها است که باعث افزایش مسکن خالی از سکنه در روستاها شده است (جدول ۵).

جدول ۵. شاخص تراکم خانوار در واحدهای مسکونی مناطق روستایی شهرستان فومن طی سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۹۵

عنوان/ سال	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۵
تعداد خانوار	۱۹۸۵۴	۲۲۳۶۸	۲۵۸۵۰	۱۵۲۰۱	۱۸۰۶۴	۸۲۱۱
تعداد واحدهای مسکونی	۱۶۳۴۹	۱۹۰۰۴	۲۲۵۸۷	۱۳۷۲۴	۱۶۳۷۷	۱۷۷۴۸
تعداد خانوار	۱۹۸۵۴	۲۲۳۶۸	۲۵۸۵۰	۱۵۲۰۱	۱۸۰۶۴	۸۲۱۱
تعداد واحدهای مسکونی	۱۶۳۴۹	۱۹۰۰۴	۲۲۵۸۷	۱۳۷۲۴	۱۶۳۷۷	۱۷۷۴۸

با توجه به بررسی‌های انجام شده در محدوده مورد مطالعه پیامدهای رشد خانه‌های دوم و آشفستگی در معماری و ساخت و ساز در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان فومن به شرح زیر است:

۱) تغییر کاربری اراضی سبز روستا به خانه‌های

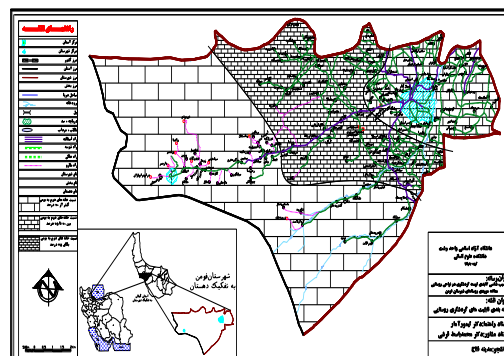
دوم: یکی از پیامدهای توسعه گردشگری روستایی، تغییر کاربری اراضی به صورت خانه دوم است که بازتاب عمده‌ای در چشم انداز، کالبد و فضای حاکم بر روستا داشته و از عمده‌ترین تقاضاها و فشارها بر حوزه جلگه‌ای شهرستان است. تحلیل آماری تحولات جمعیتی بیان گر این است که در دوره زمانی مورد مطالعه، میزان رشد خانوار، ۶/۶- درصد بوده و از ۱۸۰۶۴ به ۸۲۱۱ خانوار رسیده است، در حالی که تعداد واحدهای مسکونی از ۱۶۳۷۷ به ۱۷۷۴۸ واحد افزایش یافته است که حکایت از

رشد ۰/۸ درصدی دارد؛ به طوری که در مقابل ۸۲۱۱ خانوار ساکن، ۱۵۷۶ واحد مسکونی با سکونت نیمه دائم و شناور در محدوده مورد مطالعه وجود دارد و نسبت واحد مسکونی به خانوار معادل ۲/۱ می‌باشد؛ یعنی به ازای هر صد خانوار بومی - محلی، ۲۱۶ واحد مسکونی وجود دارد. بخش عمده‌ای از این سکونتگاه‌های که بصورت شناور مورد استفاده قرار می‌گیرند در محدوده‌های جلگه‌ای و کوهپایه‌ای شهرستان استقرار دارند و هرقدر از جلگه و مناطق پست و هموار فاصله می‌گیریم بدلیل محدودیت‌های محیطی از یک طرف و موانع قانونی (تداخل با اراضی ملی) توسعه فیزیکی روستاها با محدودیت مواجه است و در واقع امکان افزایش بار مسکونی در این روستاها بسیار ضعیف است. روستاهای مسیر ماکلوان به ماسوله از جمله این محدوده‌ها هستند (شکل ۳).

پاسخگویان این تحقیق نگاه مثبتی نسبت به این تغییر فیزیکی دارند و آن را برای روستا مناسب می‌دانند و در نقطه مقابل ۲۷/۲ درصد نیز این تغییر را غیرمعمول دانسته و نظری مخالف این تغییر داشته‌اند. البته همراهی روستاییان با تغییرات مبتنی بر مدرنیته در ساخت مسکن و شیوه‌های معماری جدید را می‌توان پدیده‌ای معمول دانست چراکه معمولاً دیدگاه نسل جدید با جلوه‌های مدرنیته مثبت است و مشکلی برای پذیرش این پدیده ندارند.

۳) آسیب‌های محیطی و کالبدی: از جنبه دیگر تغییرات

عديده‌ای که در الگوی معماری و سبک خانه‌سازی در نواحی روستایی می‌شود باعث آسیب‌های کالبدی و تأثیر منفی بر روی نظام اکولوژیکی و اقتصادی روستاهای ناحیه شده است. ۴۱/۷ درصد مدیران روستایی فقیر شدن پوشش گیاهی را ناشی از افزایش ساخت و ساز و نفوذ جریان مسکن سازی در عرصه‌های طبیعی می‌دانند و ۳۶ درصد نیز بر تغییر کاربری زمین ناشی از این موضوع صحنه می‌گذارند و این باعث می‌شود تا موج شهرگرایی گسترده‌ای را در سیما و منظر سکونتگاه‌های روستایی ناحیه شاهد باشیم که ۴۱ درصد از پاسخگویان نیز موافق این موضوع بوده‌اند (جدول ۶).

شکل ۳. توزیع خانه‌های دوم در روستاهای شهرستان فومن به تفکیک سه محدوده متراکم، تراکم متوسط و کم تراکم

نتایج این تحلیل گواه بر تغییرات پرشتابی دارد که با توجه به اراضی خریداری شده و بورس بازی و افزایش کاذب قیمت زمین، در آینده این روند با شدت بیشتر ادامه خواهد یافت.

۲) رونق معماری غیر بومی: رویش ساختمان‌های مدرن

با سبک معماری غیربومی در سیما و منظر این سکونتگاه‌های روستایی شهرستان با دیدگاهی متفاوت از سوی جامعه بومی-محلی روبرو شده است. این وضعیت ابتدا شامل خانه‌های دوم و سپس دامنه آن به ساکنان بومی روستا نیز رسید. ۶۸/۲ درصد از

جدول ۶. دیدگاه پاسخگویان در خصوص اثرات محیطی و کالبدی ساخت و ساز در روستاهای شهرستان

گوپه ها	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	میانگین
فقیر شدن پوشش گیاهی روستا	۱۷/۲	۲۴/۵	۲۱/۲	۱۹	۱۸/۱	۳/۴۰
بروز نا هماهنگی در بافت روستا	۱۵/۴	۷/۲	۲۵/۴	۳۰/۲	۲۱/۸	۲/۶۴
تغییر کاربری زمین های کشاورزی به مسکونی	۱۳/۶	۲۲/۷	۲۳/۶	۳۲/۹	۷/۲	۳/۰۲
کاهش ظرفیت های تولیدی در بخش کشاورزی	۱۷/۲	۲۰	۲۰	۱۴/۵	۲۸/۳	۲/۶۵
شهرگرایی و تغییر در چشم انداز روستایی	۱۹	۲۱/۸	۲۰	۱۸/۱	۲۱/۱	۳/۰۹

زیباسازی منظر روستایی تسهیلات دیگری نیز در محیط روستا فراهم می‌نماید. در کنار تأثیرات مثبت ناشی از حضور گردشگران و غیربومیان در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان، تأثیرات منفی نیز به وجود می‌آید که از جمله این تأثیرات منفی می‌توان به ساخت وسازهای غیرمجاز در روستاها اشاره کرد. در واقع متقاضیان سکونت در روستاهای شهرستان پس از وارد شدن به

۴) تخلفات ساختمانی: همانطور که گفته شد تحولات

کالبدی روستاهای شهرستان فومن که متأثر از رشد گردشگری است عموماً به صورت ساخت منازل و ویلاهای مجلل نمایان می‌شود، اما در این بین می‌توان به جنبه‌های دیگر در ساخت وسازها در روستاهای شهرستان اشاره نمود؛ مانند بازسازی خانه‌های قدیمی و تبدیل به خانه‌های جدید که علاوه بر

روستاها به دلیل عدم نظارت از سوی مدیریت محلی اقدام به ساخت وساز بدون مجوز می‌نماید که تأثیرات این گونه ساخت وساز به مراتب آسیب‌پذیری بیشتری نسبت به وجوه مثبت حضور مالکان غیربومی در روستاها خواهد داشت.

بر اساس مطالعات میدانی این مقاله مهم‌ترین تخلفات ساختمانی در روستاهای شهرستان فومن عبارتند از احداث بنا بدون پروانه (۴۸/۲ درصد)، عدم رعایت قوانین مربوط به سطح اشغال و بروز آسیب‌هایی نظیر تراکم اضافی و ارتفاع اضافی (۲۳/۲ درصد)، امتناع از عقب نشینی در جوار راه‌های ارتباطی و نادیده گرفتن قانون (۶/۷ درصد)، تغییر کاربری زمین بدون طی کردن تشریفات قانونی (۱۹/۶ درصد)، عدم رعایت حرایم و احداث بنا در مناطق ممنوعه (۲/۳ درصد). البته احصاء این تخلفات باستناد مصادیقی بوده که از انجام مطالعات میدانی بدست آمد و تعیین سهم دقیق هر یک از موارد فوق نیازمند مطالعات عمیق‌تر و

گسترده‌تری است. وقوع این تخلفات در واقع معلول یکسری عوامل است که در بروز آن‌ها مؤثر است. نتایج بررسی این پژوهش با توجه به مصاحبه و مذاکره با مسئولین محلی و مردم این عوامل را به‌صورت زیر مشخص نمود:

- ◀ عدم انجام تشریفات قانونی در صدور جواز ساخت.
- ◀ عدم آگاهی متقاضیان از فرآیند ساخت بنا.
- ◀ عدم هماهنگی بین سازمان‌های ذیربط در احداث بنا.
- ◀ خرید و فروش غیرقانونی زمین.
- ◀ ارائه اطلاعات غلط به افراد غیربومی و متقاضیان ساخت بنا در روستاها از سوی افراد بومی.
- ◀ فعالیت برخی مدیران محلی در فرآیند ساخت بنا (فروش زمین، تغییر کاربری، اخذ صوری جواز ساخت و احداث بنا) (جدول ۷).

جدول ۷. فراوانی پاسخ به عوامل مؤثر بر شکل‌گیری تخلفات ساختمانی

گویه‌ها	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	میانگین
ضعف در نظارت بر ساخت و ساز در روستاها	۱۱	۳۱	۳۶	۱۵	۲۷	۳/۴۲
خرید و فروش غیرقانونی زمین به صورت قولنامه‌ای	۲۷	۲۲	۳۸	۱۸	۱۵	۲/۶۵
عدم برخورد قانونی با متخلفین	۲۲	۳۴	۲۶	۱۹	۱۹	۲/۸۰
آگاهی ضعیف روستاییان از مقررات ساختمانی	۱۹	۲۰	۲۵	۴۱	۱۵	۲/۹۹
دسترسی نزدیک روستاهای شهرستان به مرکز استان و جاده ترانزیتی سراوان-فومن	۲۵	۱۷	۳۱	۱۷	۳۰	۳/۳۶

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه بهره‌وری از گردشگری روستایی در محدوده‌های دارای پتانسیل به یکی از اهداف جوامع روستایی در راستای ارتقای کیفیت زندگی در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و محیطی تبدیل شده است. گردشگری روستایی و فعالیت‌های مرتبط با آن آثار مثبت بسیاری برای جوامع روستایی داشته‌اند که در ابعاد اقتصادی و کالبدی کاملاً قابل درک است، اما اگر این فعالیت مفید به صورت لجام گسیخته و بدون نظارت و مدیریت صورت پذیرد آسیب‌های بسیاری را در پی خواهد داشت. مقاله حاضر که در راستای مقالات محققانی چون آمار (۱۳۹۲)، یعقوبی و دیگران (۱۳۹۳)، عظیمی آملی و قنبری (۱۳۹۵)، جعفری و

یافته‌های میدانی این پژوهش نشان می‌دهد که نظارت ضعیف با میانگین ۳/۴۲ درصد مهمترین دلیل بروز تخلفات ساختمانی در روستاهای شهرستان است که این موضوع عمده‌تاً به عملکرد مدیران محلی بازمی‌گردد و ۴۲ درصد مخاطبین این پژوهش این مؤلفه را در حد خیلی زیاد و زیاد ارزیابی کرده‌اند. ۴۹ درصد (با میانگین ۲/۶۵) خرید و فروش قولنامه‌ای زمین را بسیار مؤثر می‌دانند و ۵۶ درصد نیز معتقدند که عدم برخورد قانونی با متخلفین در این موضوع مؤثر است. آگاهی ضعیف روستاییان از مقررات ساختمانی و دسترسی نزدیک روستاهای شهرستان به مرکز استان و جاده ترانزیتی سراوان-فومن نیز از نظر جامعه آماری در بروز تخلفات ساختمانی بی‌تأثیر نبوده است.

روستاهای مورد مطالعه مشکلات اقتصادی بوده است و پس از آن حضور غیربومیان و گردشگران در روستا و اثرات متعددی که بر ساختار اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی، کالبدی و زیست محیطی روستاها برجای می‌گذارند بوده است. بیش از نیمی از مدیران محلی معتقدند حضور این جمعیت غیربومی و عمدتاً شناور، موقعیت روستا را نسبت به ۱۰ سال گذشته بدتر نموده است.

بر اساس بررسی‌های میدانی و اسنادی و همچنین پرسش نظرات مدیران محلی، آسیب‌های شناخته شده کالبدی که به طور مستقیم یا غیر مستقیم از فعالیت‌های گردشگری تأثیر پذیرفته‌اند در سه گروه کلی دیده شده اند که به شرح جدول زیر بوده است (جدول ۸):

حاتمی (۱۳۹۵)، عنابستانی و همکاران (۱۳۹۶)، کشور دوست و آمار (۱۳۹۹)، رضایی و همکاران (۱۴۰۱)، محمدی و حکیمی نیا (۱۴۰۳) که در تحقیقات خود آسیب شناسی توسعه گردشگری، نقش گردشگری در تحولات کالبدی کارکردی و تأثیر رواج گردشگری خانه‌های دوم را بررسی نموده اند، سعی دارد با شناسایی آسیب‌های کالبدی متأثر از فعالیت‌های گردشگری، چراغ راه مدیرانی باشد که نگران توسعه بدون برنامه و آسیب‌زا گردشگری هستند.

مقاله حاضر با هدف شناسایی آسیب‌های کالبدی متأثر از فعالیت‌های گردشگری در روستاهای شهرستان فومن به بررسی ۱۲۰ روستا از مجموع ۱۷۱ روستای شهرستان پرداخته و در طی تحقیق سعی نموده از نظر مدیران محلی و اسناد و مشاهدات میدانی بهره برد. بنا بر نتایج بدست آمده مهمترین مشکل

جدول ۸. آسیب‌های کالبدی شناسایی شده متأثر از فعالیت‌های گردشگری در روستاهای شهرستان فومن

آسیب‌های اقتصادی	افزایش کاذب قیمت زمین، ایجاد انگیزه برای فروش بیشتر و تغییر کاربری زمین، کاهش تنوع کارکردی روستاها، افزایش فعالیتهای غیر تولیدی
آسیب‌های اجتماعی-فرهنگی	رواج فرهنگ غیربومی، تضعیف روابط گروهی و اجتماعی، کاهش هویت و تعلق مکانی، تغییر در منابع قدرت
آسیب‌های کالبدی	کوچک شدن قطعات زراعی، افزایش تراکم ساختمانی، عدم همخوانی عناصر کالبدی جدید با بافت قدیمی، تغییر بافت فیزیکی روستاها
آسیب‌های زیست محیطی	افزایش زباله، تخریب منابع طبیعی، کاهش فضای سبز، تغییر چشم انداز طبیعی روستاها
آسیب شناسی تغییر مالکیت و شکل گیری مالکیت غیربومی	تغییر در نظام فعالیت اقتصادی سکونتگاهها روستایی کاهش تولید محصولات کشاورزی تغییر در کارکرد سکونتگاههای روستایی
آسیب شناسی رشد خانه های دوم و آشفستگی در الگوی مسکن	تغییر کاربری اراضی سبز رونق معماری غیر بومی آسیب های محیطی و کالبدی تخلفات ساختمانی
۱- اعمال سیاست‌های مهار توسعه گردشگری از طریق مطالعه، تدوین و اجرای طرح‌های جامع توسعه شهرستان.	با توجه به اینکه هدف اصلی برنامه ریزی‌های توسعه، رسیدگی به تعادل‌های منطقه‌ای و توزیع مناسب فعالیت‌ها و استفاده از حداکثر از قابلیت‌های محیطی می باشد، لازم است تا در تدوین راهکارهای اجرایی جهت رسیدن به هدف مورد نظر راهکارهای زیر اعمال گردد. باشد در تصمیم سازی و تصمیم گیری مورد توجه مدیران قرار گیرد:
۲- بهسازی شبکه‌های موجود جهت برقراری ارتباط منسجم و هماهنگ بین سکونتگاه‌های کوهستانی با محدوده‌های کم ارتفاع.	
۳- تمرکز بر مسیرهای ارتباطی که انزوای جغرافیایی ناحیه (به‌ویژه مناطق کوهستانی) را تعدیل می‌کند از جمله مسیر ماسوله به خلخال.	
۴- تهیه طرح آمایش ناحیه‌ای مبتنی بر تنظیم کاربری زمین با توجه به قابلیت‌های درونی و جریانات بیرونی.	

آمایشی در سطح شهرستان، هماهنگی سازمانی بین شورای عالی برنامه ریزی استان و کمیته برنامه ریزی شهرستان داشته و در این راستا بهتر است تا صرفاً بر مبنای استراتژی‌های مندرج در طرح فوق عمل نموده و با انجام اقدامات خارج از قاعده بر ناملايمات زیست محیطی و مشکلات اقتصادی شهرستان دامن نزنند.

۵- ساماندهی، مدیریت و نظارت بیشتر بر فعالیتهای مرتبط با گردشگری به‌طوریکه که گسترش این فعالیت منتهی به آلودگی منابع نشده و با اتخاذ سیاست‌های مناسب بر محورهای فعالیتهای آلوده کننده مدیریت شود.

پر واضح است که اجرای این سیاست‌ها نیاز به تهیه طرح جامع

References

- Amar, T. (2013). Pathology of tourism development in rural settlements of Deylaman rural district, Siahkal city. *Spatial economics and rural development*, volume 2, 1(3), 192-171. (in persian)
- Amar, T. (2019). Analysis of migration patterns to rural areas of Gilan province and its socio-cultural consequences. *General Directorate of Culture and Islamic Guidance of Gilan province*. (in persian)
- Anvari, M.R.; Balochi, O.; Hashemzahi, E.(2012). The pivotal role of rural tourism in the development of rural areas, a case study: villages in Taftan district, Khash county. *Geographical Studies of Arid Regions*, Volume 3, 9(9), 86-6. (in persian)
- Azimi Amoli, J.; Ghanbari, P.(1995,. The Epidemiology of Tourism Development with a Land Planning Approach (Case Study: Sorkhroud Coastal City) *Quarterly Journal of Geography and Regional Planning*, Volume 6, Number 22, 183-161. (in persian)
- Anabastani, A.A.; Javanshiri, M.; Kaviani, S.(1997). Investigating the impact of the popularity of second home tourism on the physical development of rural settlements. Case study: Kelardasht County. *Spatial Planning*, Volume 7, Number 3, 24-1. (in persian)
- Anbari, M. (2011). Sociology of Development: From Economy to Culture, Tehran: *Samt Publications*. (in persian)
- Aligholizadeh, N.; Badri, S.A.; Faraji Sabokbar, H.A. (2007) Host community's attitude towards the environmental and economic impacts of tourism in rural areas: A case study of the central part of Noshahr County. *Quarterly Journal of Village and Development*, Volume 10, No. 1, 22-1. (in persian)
- Canoves and et al(2004). Rural tourism in Spain: An analysis of recent evolution. *Geoforum*. 35(6):755-769
- Daniels.p(2007) Central place theory and sport tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 34(2):332-347
- Ebrahimi, A. (1997). The impact of the tourism industry on economic, environmental, cultural and social variables of Iran, *Collection of papers of the first conference on tourism and the Islamic Republic of Iran*, Volume 1, Kish. (in persian)
- Ghafari, S.R.(2012). Rural Improvement Plan, Payam Noor University Publications, Tehran. (in persian)
- Ghafari, Gh.; Azkia, M. (2001). Studying the Relationship Between Trust and Social Participation in Rural Areas of Kashan City. *Social Sciences Letter*, Volume 9, Issue 17, 3-31. (in persian)
- Ghadami, M.; Aligholizadeh Firouzjaei, N.; Bordi Anamaradnejad,R. (2009). Studying the Role of Tourism in Destination Land Use Changes (Case Study of the Central Part of Noshahr County). *Journal of Urban and Regional Studies and Research*, Year 1, Issue 3, 21-42. (in persian)
- Holjevac Ivanka Avelini(2003) A vision of tourism the hotel industry in the 21st century. *International Journal of Hospitality Management*, 22(2):129-134

- Hemmati, M. (2019). Explaining the cognitive model of rural tourism with a landscape approach. *Journal of Culture Tourism*, 2(2), 46-39. (in persian)
- Jafari, H.; Hatami Shah Khali, S.M.(2016). The role of tourism in physical and functional changes in rural settlements (case study: villages in the central part of Lahijan County). *Regional Planning*, Volume 6, Issue 23, 200-191. (in persian)
- Khak Zand, M.; Agha Bozorgh, K.(2014). Measuring the quality of urban space components by comparative comparison of Iranian-Islamic and Western approaches, *Islamic Architecture Research*, Year 1, Issue 2, 131-145. (in persian)
- Rezaei, F.; Khajeh Shahkouei, A.; Sahneh, B. (2012). The role of tourism development in physical changes in Ziarat village, Gorgan County. *Quarterly Journal of Regional Geography and Development*, Volume 20, 3(40). 256-227. (in persian)
- RoknDinEftekhari, A.R.(2015) Rural Development Management. *Samat Publications*, Tehran. (in persian)
- RoknDinEftekhari, A.R.; Azimi Amoli, J. (2014), *Samat Publications*, Tehran. (in persian)
- Papli Yazdi, M.H. ; Saghaei, M. (2006). Tourism, Nature and Concepts, *Samt Publications*. (in persian)
- Taleb, M.(1998). Rural Management. *Tehran University Press*. (in persian)
- Kakavand, E.; Barati, N.; Aminzadeh Goharrizi, B.(2013). Comparative assessment of the mental image of citizens and urban development in the sense of urban environment quality (Mori study: the dilapidated fabric of Qazvin city), *Bagh Natanz*, Year 10, No. 25, 101-112. (in persian)
- Keshwardoost, M.; Amar, T. (2019). Physical-spatial pathology of tourism in coastal villages of Rasht city. *Human Settlement Planning Studies*, Volume 15, 4(53), 11085-1102. (in persian)
- Mohammadi, S.; Hakiminia, Z. (2014). Analysis of obstacles to the development of event-based tourism in rural areas (case study: the cultural and event-based village of Yangijeh). *Physical Development Planning*, Year 9, Issue 1, Serial 33, 104-87. (in persian)
- Marsousi, N. (2004). Development and social justice of Tehran city. *Economic Research*, Year 4, Issue 4, 19-32. (in persian)
- Motiei Langroudi, S.H.; Ghadiri Masoom, M.; Rezvani, M.R.; Nazari, A.; Sahneh, B. (2011). The impact of migrants returning to villages on improving the livelihoods of residents (case study of Aq Qala County), *Human Geography Research*, Volume 43, Number 78, 67-83. (in persian)
- Meyer and Huggett(1978) A Web Information System for the Management and the Dissemination of Cultural Heritage Data. *Journal of Cultural Heritage*, 8(4).
- Muller, J., Roberts, J.E. (2005). Memory and Attention in Obsessive-Compulsive Disorder: A Review. *Journal of Anxiety Disorder*. 19(1), 1-28. doi.org/10.1016/j.janxdis.2003.12.001.
- Nasiri Hinde Khaleh, E.; Ganji, N. (2018). Measuring tourists' satisfaction with urban quality using the CAO model (Case study of Nahjol-Balagha Park, Tehran), *Urban Tourism*, Volume 5, Issue 2, 121-134. (in persian)
- Sasidharan Subash(2006) Foreign Direct Investment and Technology Spillovers: Evidence from The Indian Manufacturing Sector. UNU-MERIT.
- Soja. Edward W (2008) The city and spatial justice. Paper prepared for presentation at the conference Spatial Justice, Nanterre, Paris, March 12-14.
- Specialized Statistics of Agricultural Lands (2011). *National Land Affairs*

- Organization. (in persian)
- Sharieh, J.B. (1993). Cities and Villages, translated by Sirous Sahami, *Nika Publishing*, Mashhad. (in persian)
- Yaghoubi, M.; Qorashi Minaabad, M.B.; Molaei Hashjin, N.(2014). Explaining the spatial-spatial consequences of tourism on the villages of Rezvanshahr County. *Human Settlement Planning Studies*, Volume 9, Issue 27, 53-77. (in persian)
- Zargham, N.(1997). Indicators and Criteria in Selecting Research and Development Topics and Projects and Methods for Determining Research and Development Priorities. *Quarterly Journal of Approach*, Volume 7, Number 17, 110-108. (in persian)

